

DOSYA/DERLEME**ZOR KULLANMAK SURETİYLE İRADELERİN
"UZLAŞTIRILMASI":
İŞÇİ VE İŞVEREN ARASINDAKİ SÖZLEŞME
ÜZERİNE MÜLAHAZALAR**

Ali Murat ÖZDEMİR*

Giriş

Burjuva hukuk ideolojisi, sözleşmelerde karşılıklı olarak içerilen edim yükümlerinin meşruiyetini ve bağlayıcılığını tarafların özgür iradelerine bağlar. Özgür irade sözleşme kurumunun temelini oluşturur, ancak tek başına değil: Bu günkü haliyle sözleşme kurumu, ancak, çıkarların izole hale gelip karşıt menfaat sahibi olanların bulunduğu bir ortamda öne sürüldüğü mekan ve zamanlarda (maddi değişimin meta biçim halini aldığı yerde) düşünülebilir hale gelir. İzole çıkarlar, istediği metayı istediği şeyle değiştirmekte "özgür", taşıdığı mal üzerinde "egemen", metalar evrensel eşitleyicinin terimleri ile değerlendirildikleri için "eşit" hak şüpheleri, bir başka deyişle soyut bireyler arasındaki ilişkilere konu olduğunda, artık bir hukuki biçim olarak sözleşmeden bahsedilebilir. Bu ilişkiler piyasa olarak adlandırılan ortamlarda tebarüz ederler. Piyasa, burjuva ideolojisi buna ne tür anlamlar yüklemiş olursa olsun, öncelikle, -çoğu kez araçsallaştırılan- bir baskı mekanıdır.

İçinde şekillendiğimiz ve varolduğumuz üretim ilişkileri ile kurduğumuz ilişkinin irdelenmesi, ne olduğumuzu, neyi istediğimizi ve istemediğimizi anlayabilmemize katkıda bulunuyor ise ve katkıda bulunduğu ölçüde teorik bir pratiktir. Elinizde bulunan çalışmanın pratiği, sözleşme olarak adlandırılan hukuki biçimi düşünülebilir kılan, bu bağlamda aşık ve apaçık olduğu düşünülen önvaryasyonların irdelenmesidir. Bu bağlamda, öncelikle, zor kullanma ediminin inkarını ve baskı altında verilen söze bağlayıcılık kazandırmayı mümkün kılan yer değiştirmenin açığa çıktığı bir uğrak olarak özgür irade

mitolojisi irdelenecektir. Ardından, emeğin metalaşması sürecinde temel baskı araçlarını sağlayan piyasa mekanizması ele alınacaktır. Bu husus piyasa ilişkisinin ürettiği somut pratikler üzerinden örneklenecektir. Son olarak, iş akdinin içerdiği şiddetin özgül kökenleri ele alınacaktır.

Özgür irade Mitosu Üzerine

A zamanında verilmiş bir sözde içerilen edimlerin B zamanında yerine getirilmesini neye dayanarak bekleyebilirsiniz? Beklentiniz/beklentileriniz ne ölçüde ve nasıl tatmin edilmelidir ki bir söz sizin gelecekte edineceğiniz kazançlar için bir güvence teşkil etsin? Bu soruları sorduran koşullar insanlık tarihi için yenidir. Koşullardaki dönüşümle karşılıklı ilişki içerisinde, hukuk kurumu ve bağlı hukuk ve siyaset felsefeleri de dönüşmüştür. Hakim burjuva ideolojisinin sözleşme üzerine ürettiği mitler, sözleşme kurumunu, değişmez bir öz olarak homo sapiens sapiens'in tarih içerisinde belirlediği zamana kadar götürseler de, bugünkü haliyle sözleşme kurumu, ilksel biçimini, genelleşmiş meta üretiminin ilgili toplumsal formasyonlar içerisinde önem kazanmasıyla birlikte gelişen ideolojik-hukuki, iktisadi ve siyasi ortamlar içerisinde edinmeye başlamıştır. Genelleşmiş meta üretimi kapitalizm öncesi toplumlarda da dönemsel olarak görülür. Genelleşmiş meta üretiminin kapitalist üretim ilişkilerinin hakim hale geldiği toplumlar içerisinde gerçekleşmesiyle, sözleşme biçimi, hukuk önünde eşitlik, tüzel kişilik ve irade özgürlüğü gibi esaslı unsurların desteğiyle radikal olarak dönüşür. Bugünkü anlamıyla sözleşme, genelleşmiş meta üretimi ile kapitalist üretim ilişkilerinin eklenmesi sonucu ortaya çıkmıştır: Bağlayıcılık, kaynak, meşruiyet, toplumsal işlev perspektiflerinden bakıldığında, modern sözleşmelere ata/köken olarak saptanan sözleşme biçimleri ile modern sözleşme biçimi arasında, süreklilik değil, kopukluk esastır.

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi

Burjuva ideolojisi, güler yüzlü bir kapitalizmin mümkünatı ve gerekliliği üzerine farklı metodolojiler içeren farklı teorilerde ifadesini bulan alt söylemler içerir. Bu ideoloji kapitalizmin güler yüzlü versiyonunun her şeye rağmen istenilirliliği dışında ortak bir şeyleri olmayan post-yapısalcılardan, Durkheimcı esintiler içeren cemaatçi (communitarian) yaklaşımlara; metodolojik bireycilikten, Marksist olmayan yapısalcılığa; bilinmezcilikten, üretimin eşgüdümü sürecinde piyasanın vazgeçilmezliği üzerine neoklasik matematiksel ve de bilimsel izahata kadar, pek çok "açılım" barındırır. Kapitalist toplumsal formasyonlarda, iktidar, en azından bir ölçüde, farklı alt söylemlere ait farklı önerilerden oluşturulan buketlerin ortak etkisinin ürünüdür. Bu buketler dönemsel ve mekansal olarak yeniden ve yeniden "aranje" edilir. Bu buketlerin çeşitliliğini göz ardı etmeksizin, hemen hemen her buketin içerisinde bulunan çiçeklerden birisi de özgür irade mitosudur. Burada Durkheim etrafında toplanan alt söylem içerisinde özgür irade nosyonunu ele alacağız. Burjuva "açılımlarının" Durkheimcı versiyonu, salt kriz dönemlerinde rıza üretimi için başvurulan özgül kapasitesi nedeniyle değil, aynı zamanda piyasanın tatbik ettiği baskının meşrulaştırması sürecinde susmak suretiyle açığa vurduğu şeyler nedeniyle de, önemli bir irdeleme alanı sunmaktadır.

Durkheimcı açılımın burjuva hukuk ideolojisinin genel cephaneliğine tedarik ettiği nosyonlardan birisi Adil Sözleşmedir. Durkheim'a (1997) göre, sözleşme kurumu, bize, bir toplumda üretici güçlerin harekete geçirilmesi sürecinde baskın eşgüdümleme biçiminin izleğini verir. Durkheim, toplumlarda işbölümünün gelişmesi ile sözleşme biçimlerinin gelişmesi arasında bir rabita tesis eder (Durkheim, 1997). Ona göre aynı soy bağından olmayanları bir soy bağı hukukuna tabi kılan kan sözleşmesi (blood covenant) ve zaman içerisinde daha sonra çıkan, kutsal varlıkların tanıklığını içerip, akdi oluşturan kelimeleri sabitleyen "kutsal sözleşmeler" (solemn contract) modern öncesi sözleşme tiplerini oluşturur (Hunt, 1978). Günlük hayata ilişkin işlemleri içermesi nedeniyle kan sözleşmesine göre daha esnek olan kutsal sözleşme, yerini doğrusal gelişme sürecinde, modern tipte bir başka sözleşmeye, uzlaşimsal/rızai sözleşmeye (consensual contract) bırakmıştır (Durkheim, 1958). Bu geçişte kutsal makam tarafından onaylanan kısım kaybolmuş, ancak anlaşmanın diğer tarafına verilen söz korunmuştur. Kaybolan kısım birliktedir artan meta dolaşımı karşısında engele dönüşen ritüeller de ortadan kalkmış, burjuva hukukunun temel kategorisi, irade, onun da özgür olanı, önplana çıkmıştır. Ancak kaybolan kısım birliktedir bağlayıcılık sorunu da ortaya çıkmıştır. Öyle ya, çarpılmayacak ya da bir çeşit cehennemde bedelini ödemeyecek iseniz, işinizi gelmediğinde, sözünüzü neden tutasınız? Bu sorunun yanıtı ve yanıtın ikna ediciliği hayati önemi haizdir. Bu saptama ile uyumlu olarak, burjuva hukuk ideolojisinin azımsanmayacak bir üretim gerçekleştirdiği söylenebilir. Komuta kuramı, doğal hukuk yaklaşımı, tarihselci okul bunların arasında en önemlilerdendir.

Devletin ve devlet eliyle tatbik edilen şiddetinin rolüne ilişkin olarak her teorik açıklama girişiminin esaslı farklılıkları olmakla beraber, kutsal bir garantinin yokluğunda sözleşmenin ifasını kaçınılmazlık olarak sunabilmek için iradenin öne çıkarılması gerekliliği, bize ortak bir payda verir. Bir başka deyişle, borçluyu borcun ifasına mecbur kılacak sebepler arasında irade önemli bir yer tutar. "Kendi rızanla girdiğin borç ilişkisinden doğan borcu öde!" emri ancak uzlaşimsal/rızai bir zeminde anlam kazanır. Aksinden söylenir ise, rızai sözleşmelerin etkin olduğu bir düzlemde (gelişmiş bir meta ekonomisinde) kime "zorla imzalatılan sözleşmeye uy" gibi bir emrin meşruiyetini savunamaz. Şurası açık, zorla imzalatılan sözleşme geçerli değil, zira irademizle imzalamamışız. Ancak "zor"un anlamı muhtelif. Sesleri çeşitli araçlarla kısılmadığı sürece, emek cephesinin temsilcilerini, piyasanın yarattığı baskının, "zorun" kapsamına girmeyeceğine, sözleşmenin meşruiyetini ortadan kaldırmayacağına, ikna etmek de oldukça zor. Bu bağlamda, burjuva hukukçuları, zorun tatbikini gerçekleştiren bir özne ve buna atfedilebilecek bir kasıt bulunmaması nedeniyle piyasanın tatbik ettiği şiddetin hukuki işlemin geçersizliği ile neticelenemeyeceği "bulgusunu" da ancak kendi kendilerine anlatabilirler. Gabin ya da rebus sic stantibus (şartların köklü biçimde değişmesi) gibi müesseseler, yapısal koşulların, hukuki işlemin iptali ya da neticelerinin esaslı olarak dönüştürülmesi neticesini verebileceklerini bize göstermektedir.

Bu noktada, Durkheim, kendi ideal sözleşmesini, adil sözleşmeyi (Just Contract, Contract of Equity) öne sürer. Durkheim, formal sözleşmelerin ve bu yolla varsayılan iradelerin, zoru önlemeye yetmeyeceğini ve böylelikle de zorun çıplak şiddete indirgenemeyeceğini kabul eder (Durkheim, 1983; Durkheim, 1997). Emeği saf bir meta olarak kurgulamaktan yana olan liberal ve neo-liberallerinkinden çok daha insaflı bir tutum. Düşünürün ifadesiyle, "Taraflar arasında anlaşmaya varılmış olması, kendisi adil olmayan bir sözleşme hükmünü adil hale getirmez" [çeviri bana ait] (Durkheim, 1997). Durkheim'in adil sözleşmesi, "uzlaşmaya" varan, sözleşme zemininde kesişerek birleşik bir kuvvet oluşturan iradelerin, harici koşullarda eşitlenmesi projesini ihtiva eder (Durheim, 1997). Bu proje, kapitalizmin alternatifini aramaz; pistin kulvarlarını herkes için düzlemeyi hedefler: "Hak eden kazansın!" "Çalışırım elmamı kızartırım!". Miras yoluyla elde edilen servet ya da zoraki çalıştırma, harici koşulları dengesiz hale getirdiğinden, makbul değildir (Durkheim, 1997).

Sözleşmeye mündemîç iradenin saflığı, yani, hedeflenen edimin yerine getirilmesi zorunluluğunun meşruiyeti, Durkheim'a göre, sözleşme aracılığı ile karşılıklı olarak yerine getirilecek olan yükümlülüklerin eşit sosyal değerde (social value) olması ile sağlanabilecektir. Durkheim sosyal değeri, anormal koşulların yokluğunda "ilgili nesneyi üretecek çabaların toplamı", "bunun karşılıdığı ihtiyacın yoğunluğu", ve "meydana getirdiği tatminin seviyesi" ile ölçer. Sosyal değer kamu vicdanında

(public consciousness) bilinebilen bir toplama tekabül eder (Durkheim, 1997). Anılan üç unsurun bir şekilde eşitlediği değer değişimi adil sayılacak, bunun hukuki karşılığı da adil sözleşmede bulunacaktır (Milovanovic, 2003).

Durkheim, anılan dengenin ancak harici bir gücün tatbik edilmesi ile bozulabileceğini belirtir (Durkheim, 1997). Bir başka deyişle, değişimde, kontratın bir tarafına ait kapasite eksiklikleri (sınıfsal farklılık diye okunabilir) nedeniyle ortaya çıkan eşitsizlikler değişimin "karşılıklı ihtiyacın yoğunluğu" ve "meydana getirdiği tatminin seviyesi" ile dengelenebileceğinden, taraflar arasındaki (dahili, sosyal formasyonlarından kaynaklanan) eşitsizlikler, hedeflenen edimin yerine getirilmesi zorunluluğunun meşruiyetini etkilemeyecektir. İş bulmanın verdiği tatmin, artı-değerinin elinizden alınmasının yaratacağı kaybı karşılıyor ise ne ala! Eşitsizlikler dışsal/harici hale geldiğinde ise problemler doğar. Kapitalist çalışıp elmasını kızartacağı yerde sermayesini sınıfsal aidiyeti nedeniyle, mesela babasından miras alarak, elde etmiş ise durum harici eşitsizliğe tekabül eder. Bu durumda tekil sermayelerin temsilcilerinin, bu temsilden kaynaklı iktidarı, eğitimleri ve başka içsel eşitsizlik kaynakları üzerinden edinmeleri sorunu çözecektir. Bulunan çözümün tekelci kapitalizmin ruhuna uygun bir çözümlenme olduğu kesin.

"Zorla imzalatılan sözleşmeye uy" gibi bir emrin ürettiği menfaatin hukuk tarafından korunamayacağını belirttik. Burjuva ideolojisinde bu durum genelde ya piyasanın uyguladığı şiddetin, "zorun" kapsamına alınmasının reddiyle ya da, içsel-harici eşitsizlik kriteri başta olmak üzere çeşitli kriterler geliştirmek yoluyla aşılmaya çalışılır. Burjuva hukukunun liberal versiyonlarının "ulusal sınırlar içerisinde" ya da "medenî" dünya ölçeğinde "zorla imzalatılan sözleşmeye uy" gibi bir emri hukuken korunan menfaat listesine alması, mümkün değildir. Uzlaşma neticesinde hedeflenen edimin yerine getirilmesi zorunluluğunun meşruiyeti "zor"un tanımına bağlı olduğu ölçüde, ideolojik ve politik dolaylılara ihtiyaç duyar.

Öyleyse, "zor"un tanımı felsefe içerisinde süren sınıf mücadelesinin temel eksenlerinden birisini oluşturur. Hangi eylemin hangi koşullarda "zor"lama içerdiğini belirlemek, sözcüklerde içerilen edimin ve dolayısıyla, piyasa mekanizmasının meşruiyeti üzerinde esaslı etkiyi haizdir. Sözler tutulacak ise, tutulmadığında icra mekanizması "çalışacak" ise ve bu "çalışmanın" ürettiği etki toplumsal infiale yol açmayacak ise, sözleşmeye derç edilen sözcüklerin beden verdiği "uzlaşmanın" gerçekleştiği zemininin (ilgili toplumsal formasyonun düzeninin) "herşeye rağmen" kabul edilebilir bir yanı olması gerekir. Bu kabul edilebilirlik, "üretim ilişkileri ile girdiğimiz ilişkinin" resmedilmesi sürecinde tesis edilir. Bir başka deyişle, bir işçi kendi hikayesini kendisine nasıl anlatmalıdır ki, koşulların ürettiği zorun çıplaklığına rağmen -ve bu koşullar nedeniyle- sözleşmede vücut bulan "uzlaşmanın" hükümlerini, kendi iradesinin bir ürünü olarak tatbik etsin, sözünün gereğini yerine getirsün.

Post-modern izlekler dışındaki söylem setleri içerisinde kapitalizmin özrünü ifade edilmek gerektiğinde, küçük meta üreticiliği ekseninde geliştirilen mitlere gönderme yapılması bir zorunluluk gibi durmaktadır. Bilindiği üzere, küçük meta üreticiliği üzerine geliştirilen mitoloji her birisi yalnız kendi işletmecilerinin emeğini işleyen küçük üretici birimler arasındaki eşgüdümü esas alır ve "teorisyenî" emek sömürüsü ile (işletmenin kendi işletmecilerinin dışındaki insanların emeğinin temellük edilebilmesi için gerekli ideolojik, iktisadi ve siyasi koşullarla) uğraşmak sıkıntısından kurtarır. Emekçi-kapitalist birimler arasındaki eşgüdümün modellenmesi üzerine kurulan anlatı daha sonra -istifler hiç bozulmaksızın- başka bir zemine aktarılır ve genişletilmiş yeniden üretimin (toplumsal artı-değerin temellükünün gerçekleştiği zeminin) zihinlerde yeniden inşası işlemine kullanılır. Bir başka deyişle, A durumu temsil eden sınırlı sayıdaki belirleyen üzerinden inşa edilen kurgu, farklılıklar gözetilmeksizin B durumuna uygulanır. Buna göre, atölyesinde demir döven zanaatçının kazancı ile fabrika sahibinin, hatta daha kötüsü, spekülâtörün kazancı aynı kurgu içerisinde meşruiyet edinir. Artık, kapitalistin zenginliği, "nazar etme n'olur, çalış senin de olur" diyen çalışkan esnafın zenginliği kadar kutsallaştırılmıştır. Aynı izlekte yoksulların durumlarını izahta kullanılan "tembel" "sadakacı" gibi terimler içerik kazanır. Herkes gibi çalışsa, yoksul da üretecek ve kazanacak, vergilerimiz daha hayırlı işlere aktarılacaktır. Latinler teolojik yazında sıkça kullanılan bu tartışma hilesine "ignoratio elenchi" diyorlar idi. Anlatılan, genel bir yer değiştirme stratejisidir ve pek çok örneği arasında en makbülleri ve en fazla gönderme yapıları arasında bazıları Durkheimci formüleştirmelerde mevcuttur.

Bir Baskı Mekanı Olarak Piyasa

Zorla imzalanan sözleşme batıldır. Durkheim'ı incelerken butlan/geçersizlik durumunu resmettik. "Zor"un tanımında belirleyici olan burjuva mitolojisini inceledik. Artık, Durkheimci adil sözleşme tanımında gerçekleştirilen açılımın, kapitalizmin geçerliliğini sorgulamadan gerçekleştirilen teorizasyonların en ilerisinin, tıpkı daha insafsız benzerlerinde olduğu gibi, kapitalistle esnafı aynı meşruiyet zeminine çekmeden işin içinden çıkamadığını saptayabiliriz: Artı-değerin temellükü, burjuva ideolojisi içerisinde bakıldıkta, görünmez hale gelmektedir. Bu saptamayı yapmakla bir şey keşfetmiş olmuyoruz, kuşkusuz. Ancak, görünmez hale getirilen ortaya koyduğumuzda, "zor"un tanımında bir aşamaya gelmiş bulunuyoruz. Zor, sadece "iradi olmayan" anlamına gelmemektedir. Zor, bir edimi iradi bir etkinlik görünümüne sokan, hatta iradi bir etkinlik haline getiren harici koşulların tümünü içerir. Harici koşullar ile dahili/psikolojik koşullar arasındaki sınır, eğer burada sınır metaforunu kullanmak yanlış değil ise, yüksek ölçüde iletken ve geçirgendir. Bakmakla yükümlü olduğunuz kimseler için bir kazanç kapısına duyduğunuz ihtiyaç, çoğu kez şakağınız üzerine yerleştirilen bir altı patların yarattığı etkinden daha kuvvetlidir. Bu ihtiyacın kuvveti silahla yaptırılamayacak işleri yaptırır: Böbreklerinizi, bedeninizi,

sinirlerinizi, ilkelerinizi ve geleceğinizi satarsınız. Bu durumu örnekleme için bir dönem -1970'lerin başlarından 1998 krizine kadar- Asya Kaplanları olarak bilinen ülkelerde, Lipietz'in (1987) kanlı Taylorizm olarak adlandırdığı, tüketici emek kullanımı pratiklerini ve tüketici pratikler ardından genç yaşta çalışamaz hale gelip en insafsız koşullarda ayakta kalmak durumunda kalan ama çoğu kez başaramayan bedenleri anımsamak/anımsatmak mümkündür. Ancak, bu yazı kapsamında, bugünkü Rusya ve Doğu Avrupa'da sosyalist dönemin ve ardından gelen restorasyonun özgün koşulları kullanılacaktır; "zor" denildiğinde burjuva ideologlarının aklına gelen totaliteryan devletin şiddetini piyasanınkiyle kıyaslayabilmek için.

Yüksek sanatın piyasalaşması ve sanatçının piyasanın tatbik ettiği şiddetle yüzleşmesi süreci restorasyon Rusya'sının en çarpıcı deneyimlerinden birisini oluşturmaktadır. Piyasa mantığı kültürün mantığı ile çelişir, kültürel pratikler bu mantığa tabi oldukları ölçüde niteliklerini ve etkilerini yitirirler. Kültürel pratiklerin anılan özelliği, sanata, işçi sınıfının örgütlü direnişinin mümkün olduğu kapitalist toplumsal formasyonlarda, gerilimli bir varlık alanı sağlamıştır, zira sanat var olacak ise, sanatsal üretimin koordinasyonunda -bir ölçüde de olsa- piyasa mantığı işlemeyecektir. Kapitalist toplumsal formasyonlarda piyasanın mantığı ve sanatın mantığı arasındaki uyumsuzluktan doğan çelişki sürekli olarak ertelenir ama çözülemez. Sanatın piyasaya karşı giriştiği mücadele, işçi sınıfının alternatif yaşam projesi geliştirebilmek ve önerebilmek kapasitesinin bulunduğu konjonktürlerde kendisine bir dayanak/direniş noktası bulur. Aksi takdirde sanatçı bir propagandiste, eğlence sektörü işçisine dönüşür. Yeltsin ve Putin dönemlerinde Rus sanatçısının hali yukarıdaki iddiaya kusursuz bir örnek teşkil etmektedir. Bugünün kapitalist Rusya'sında sanatçı olan kimseler propaganda, eğlence ve reklam alanlarında işçilik yapmaktırlar. Ezici çoğunluk için sanatın ihtiyaç duyduğu mevziler, direniş noktaları bulunmamaktadır. Burada çarpıcı olan 1917-1930 yılları arasındaki ya da 1953 sonrasındaki Sovyetler Birliği'nde hiçbir şekilde propagandist olmayı düşünmeyecek, eğlence sektörü işçiliği aklından bile geçemeyecek olanların, Sovyet döneminde muhalif tavırlar sergilediklerinde evlerini, çocuklarının okuma güvencesini, sağlık ve taşıma haklarını kaybetmeyecek olanların, kapitalist Rusya'da "rizalarıyla/gönüllü olarak" oligarşiye hizmet etmeleri durumudur (Lewin, 2008). "... Sovyet resmî kabulünün baştan çıkarıcı etmenlerini kesin ve sert bir şekilde geri çeviren pek çok insan ilk 'yeşil yüz dolarlıkları' gördüklerinde her türlü insani meziyetini kaybetmiştir" (Kagarlitski, 2008). "Bu arada bankacıların kollarına atılan kültür adamlarının kapitalizme karşı direnmede lüzumsuz oldukları kadar kapitalizmi savunmada da gereksiz oldukları ortaya çıkmıştır" (Kagarlitski, 2008).

Kapitalist toplumsal formasyonlarda sanat alanının yanı sıra siyaset alanı da piyasanın belirleyici şiddetine muhatap olur. Solidarnost'un kurucusu, özgürlüklerin mesihî ve 1980'lerin Batı basının gözdesi Leh Valesa ve

onun sevgili yardımcısı Ytsek Kuron, Sovyet sonrası Doğu Avrupa'nın en sıkı grev bastırıcıları haline geldiklerinde, sosyalist dönemde iktidara karşı devreye soktukları işçi direnişinden edindikleri tecrübeyi, topluma karşı piyasa kurumunu korumak için kullandılar. "... üstelik de bu işi hiçbir komünist liderin aklının ucundan bile geçmeyecek şekilde, güç kullanarak yaptı"lar (Kagarlitski, 2008). Vatslav Havel bir başka örnektir. Havel muhalif öneriler getirirken üçüncü yoldan, kapitalist piyasanın aşırılıklarına karşı toplumu savunacak politikalar setinden bahsediyordu. O da "özgür" dünyanın parlak çocuklarındandı. "Çekoslovakya'nın dağılmasından birkaç ay sonra Havel, federasyonu çökerten ve 'üçüncü yol' umutlarını sıfıra indiren insanların elinden yeni Çek Cumhuriyeti'nin devlet başkanlığı görevini devraldı. 1993 yılında tanklar Moskova'da parlamento binasını bombaladıklarında ve sokaklarda silahsız insanların kanları aktığında Gorbaçov birkaç kınayıcı söz söyleme cesaretini kendinde bulmuştu. Eski karşıt Havel de halka bir açıklama yaptı: Bombalamaları destekledi. Havel'in kaderi bir örnektir. Evet, iktidar insanların ahlakını bozar, ancak her zaman ve herkesin değil. Muhalefetin ağırlığını, soruşturmaları ve bazen de hapisaneleri göze alan eski karşıtlar, iktidarın cazibesine dayanamadılar. İktidarın, adeta geçmişte yaptıkları kahramanlıklarına karşılık verilmiş bir ödül olduğunu düşündüler. Aslında iktidar bir sınavdır. Bu ağır sınavdan geçemediler. Hapishane duvarlarının boyun eğdiremediği insanlara iktidar koridorları boyun eğdirdi" (Kagarlitski, 2008).

1993 yılında Yeltsin tarafından Rus Parlamentosu bombalandığında, kendisine koşulsuz destek veren liberallerin, batılı ülke yönetimlerinin ve batıda ve doğuda mukim hassas demokrat aydınların hiç birisi, ne Rusya içerisinde ne de Rusya dışında, Rus Halkının özgür iradesinin ayaklar altına alınmasına ve sokaklarda akan kana itiraz etmedi. Rus oligarşisinin basın çalışanları arasında müstesna bir yer edinmiş olan Brejnev'li yılların rejim karşıtları da bu gruhun arasındaydı. Aynı tepkiyi kapitalist Rusya'nın Çeçenistan operasyonu esnasında izlemek de mümkündür. Anlaşılan, Afganistan'ın Sovyet birliklerince işgali sırasında ihlal edilen özgürlükler, Çeçenistan operasyonunda hiç zarar görmeden korunmuşlardı. "Yüksek maaş alan pek çok basın çalışanı hala maaşlarını zarf içerisinde almakta, maaş miktarları tek tek belirlenmekte ve iş akitlerinde belirtilmemektedir. Ekonomik kriz şartlarında bu durum pek çok Moskovalı gazeteciyi kendi görüşünde ısrarcı olma veya bağımsız tavır alma yeteneğinden mahrum kılmaktadır" (Kagarlitski, 2008).

İnsanların siyasi duruşlarını belirleyen yegane unsurun piyasa ilişkileri olduğunu savlamak mümkün görünmese de, verili örneklerde de gözlenebileceği gibi, kapitalist üretim ilişkilerinden mütevellid özel bir şiddet biçimi olarak piyasanın tatbik ettiği şiddetin belirleyiciliği aşıkardır. Bu saptama, "zor" denildiğinde burjuva ideologlarının aklına gelen totaliteryan devletin şiddeti ile karşılaştırıldığında daha da belirgin hale gelir. Sosyalist rejimler karşısında aslan kesilip muhalefet yapmanız durumunda, ne eşiniz

işini, ne de çocuğunuz okuma hakkını kaybeder. Kızağa çekildiğinizde bile işinizi kaybetmezsiniz (Lewin, 2008). İçeri girdiğiniz için devletin sizin için sağladığı konut imkanından yararlanamasanız da ailenizin bu ihtiyacı temin edilir. "Tüm biçimsel özgürlüklerin bulunduğu Rusya'da insanlar bugün kendilerini, Sovyet dönemine göre daha fazla hukuktan yoksun hissetmektedirler. Sovyetler zamanında insanlar hiç olmazsa bir yerlere şikayetlerini bildirebilirler, bir şeylerde ısrar edebilirlerdi. Ayrıca insanlar o sistemi anlamakta ve gerektiğinde kullanmayı bilmekteydiler" (Kagarlitski, 2008). Oysa ki piyasa düzeni böyle değildir: Piyasa düzenini kullanamazsınız, durumunuz iyi olduğunda bile, belki özellikle bu son durumda, kullanılırsınız.

Burada vurgunun Sovyet rejiminin üstünlüğü temasına odaklanmadığını belirtmek gerekir. Sovyetler Birliği tarihteki yerini almış, görmek isteyen gözlere, yapılması ve kaçınılması gerekenler konusunda sınırsız bir deneyimler sandığı bırakmıştır. Geline nokta, totaliter rejim kavramını piyasaya alternatif getirmeye çalışan bütün Marksistlere karşı her fırsatta kullanmak ve "Stalinistliği geriye ve ileriye teşmil ederek Sovyet tarihini aşırı Stalinleştirmek" stratejilerinin, salt, Sovyet döneminin başarılarını, içsel değişimlerini, krizlerini ve yıkılışını anlamak için gerekli analitik çabaların önünde engel olmakla kalmadığını, aynı zamanda, piyasa mekanizmasının tatbik ettiği şiddetin ve bu şiddetin bağımlı değişkeni olarak emperyalizmin ifşa edilmesinin önüne set çektiğini belirtmek gerekmektedir (Lewin, 2008). Burjuvazinin organik entelektüelleri görevlerini ifa ederken başka hiçbir kavrama bu kadar borçlanmamışlardır desek yanlış olmaz. "Totaliterliğe" gelince, tarihsel olarak yetersiz ve tamamen ideolojik olan bu kavram, Batı tarihinin karanlık sayfalarını gizlemeye ... ve demokratik Batı rejimlerinin çelişki ve zaafı ile güncelliğini hala koruyan emperyalist politikaların kusurlarının üzerini örtmeye hizmet etmiştir... [Alman Sosyal Demokrat] Partinin büyük takdirle karşılanan, sınıf radikalizminden vazgeçerek sözüm ona demokratik usulleri benimsemesi, partinin içi dış edilmesine ve mücadeleye hazır olmadığı gerici rejimlerin yedeği, sonra da kurbanı olmasına hizmet etmiştir" (Lewin, 2008).

İş Akdi Bağlamında Şiddet

İş hukukunun düzenlediği ilişkiler, iki bağlantılı ancak analitik olarak ayrıştırılabilir alanı kapsar. İlki genel düzenleyici araç olarak yasal dayanaklardır. İkincisi ise emek gücünün satımını (metalaştırılmasını) imkan dahiline sokan ve iş akdi dolayımı ile işverene verilen buyurma ve denetim hakkının (ve bunun sonucu doğan bağımlılık ilişkisinin) -yasalarla birlikte- kaynağını teşkil eden hukuki teknoloji olarak iş akdidir (Hunt, 1993). Buyurma ve denetim hakkının hukuken eşit kişiler arasında bir piyasa işlemi (iş akdi) üzerinden tesisi çelişik bir durumdur ve burjuva hukuk ideolojisi bu hususla görmezden gelerek baş etmeye çalışır. Belirli bir ücret karşılığında buyurma ve denetleme hakkı edinmek, üstüne üstlük bu hakkı kendi özel alanı içerisinde kullanmak,

münhasıran üretim araçlarına malik olanların sınıfına ait bir ayrıcalıktır. Buyurma ve denetleme haklarını özel alana hasrettiğinizde, liberal hikayeciliğin sivil toplum/politik toplum ayrımı üzerinden yaptığı milyonlarca sayfalık ideolojik üretim bir anlam ifade etmeye başlar. Şiddet, baskı, politik topluma hasredilirken, sömürü siyaset teorisinden dışlanır. Ekonomi Politikin eleştirisinden azade hale gelen ve kerameti kendinden menkul evrenseller üzerinden konuşma fırsatı bulan burjuvazinin organik entelektüelleri, sol liberal pozisyonlardan, GATS, IMF, WB vs. gibi uluslararası kurum ve düzenlemeler üzerinden tasavvur edilen bir tür neo-liberal enternasyonalizme kadar geniş bir satıhta at oynatabilirler. Burada özgür irade mitosu bütün iplerini kopartır, mezun olur. İşçi konumunda bulunan insanların hayat stratejileri açısından ya "emek gücünü yeniden üretmek için gerekli geçim araçlarından mahrum kalacaksınız" ya da "iş bulduğuna şükredip, sana verilen komutlara paşa paşa uyacaksınız" seçenekleri, olası diğer seçenekler karşısında ezici üstünlüğe ulaştığında, piyasa aman vermez şiddetini mükemmelen tatbik edebilir hale gelir. Geriye bir tek, Tuzla'da ya da başka bir yerde, iş yerine girerken bakışları kameralara takılan işçilerin çaresiz görüntüleri kalır.

İşverene, "özel" alanında kullanılmak üzere sağlanan "özel" iktidarın, emeğin kullanım değerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olduğunu belirtmekle yetinelim. Ancak emek olarak adlandırılan kurgusal metanın kullanım değerinin gerçekleştirilmesi için geliştirilen özel bir hukuki teknoloji olarak iş akdinin ortaya çıkmasından sonradır ki, sömürüye dayalı kapitalist üretim ilişkileri yasal sistem için referans nesnelere haline gelebilmişlerdir (Woodiwiss, 1990). Bir başka deyişle, iş akdi, bugünkü sözleşme biçiminin tebarüz edişinden - kapitalist üretim ilişkileri ile genelleştirilmiş meta üretiminin eklenmesinden- çok sonra, 19. yüzyılda bir yerde ortaya çıkmış, çıkması ile birlikte iş hukukunun üretim ilişkilerinin işletilmesindeki rolü de dönüşmüştür.

Emeğin kurgusal bir meta haline dönüşmesi sürecinde iş akdinin kurucu bir rolü, inşai bir etkisi vardır. İş akdinin hukuk teknolojisinin cephaneliği arasına girmesiyle, daha önce hukuk alanında bir meta olarak değerlendirilemeyen ve kendisi piyasadaki diğer metalden müteşekkil olmayan bir şey, emek, hukuksal hesaplara konu olmaya başlamıştır (Fine, 1986; Woodiwiss, 1990). Bu hukuki biçimin inşai etkisi, piyasanın hukukunun, üretimin hukuku ile örtüşmesini de imkan dahiline sokmuştur. Bu bağlamda, iş akdinin, emek gücünün metalaştırılmasındaki temel hukuki araç olduğu, (kapitalist tözü yansıtan ikincil bir fenomen değil de) inşai etkiyi haiz bir biçimin "bulunuşu/keşfi" olduğu söylenebilir. Yine bu yasal biçimin "bulunuşu/keşfi", artı-değerin temellükü (sömürü) sürecini, salt değişim alanı üzerinden (emeğin "satışı" anında kurulan bağıtla) hukuki garanti altına alma olasılığını doğurmuştur. Bireysel kapitalistin bireysel işçinin eylemlerini kontrol etme hakkı satış anında, iş akdine binaen doğar. Yasalar bu hakkı yaratmaz, ancak kapitalist birikimin ilgili dönemi ile bağılı olarak sınırlarını belirlerler.

İş akdi, üretim sürecinde öne sürülebilecek bir hak olan buyurma ve denetleme hakkının yanı sıra ve aynı zamanda, soyut emeğin terimlerine tahvil edilmiş olan emek gücü potansiyelinin satış şartlarını belirler. İşçi, iş akdi üzerinden ikili berirlenime tabi olur ve iş akdi de, hem teknik işbölümünün hem de sosyal işbölümünün, bir başka deyişle hem fabrikanın despotizminin hem de piyasanın anarşisinin kapitalist üretim ilişkileri altındaki bütünsel varoluşunun anahtarını verir: Emeğini satmak zorunda kalan, işverenin buyruğuna ve denetimine de tabi olmak zorundadır ya da işverenin buyurma ve denetleme hakkını reddediyor isen emeğini de satamazsın. Piyasanın bir taşı iki kuş indirmektedir. İkili belirlenimin ürünü, dönem dönem kesifleşen, çıplak sınıf şiddetidir. Bu şiddet hem teknik işbölümünün (bugün artık sınırları belirsizleşen iş yerinin) duvarları içerisinde hem de anarşik piyasa koşullarının etkilediği sosyal hayatta, yeniden üretimin mekanında, açığa vurulur. Açığa vurulduğu yerler, sivil toplum olarak ayrıştırılan ilişkiler denizinin sularında olmakla beraber, politik toplum olarak ayrıştırılan ilişkiler setinin açık ve inşai etkisi ile (iş yasaları, sosyal politika düzenlemeleri, eğitim, sağlık, sigorta, polis, toplantı ve gösteri, terör yasaları ve ilgili kurum ve kuruluşlar vs.) güncelliğe kavuşurlar. İçinde bulunduğumuz konjonktürde hem buyurma ve denetleme hakkı hem de emek gücü potansiyellerinin satımının şartları, merkez ülkelerde liberal korporatist, yarı-çevrede ithal ikameci dönemle kıyaslandığında, işçi için oldukça kötüleşmiştir. Uzun çalışma saatleri; emeğin kullanım değerinin realize edildiği sağlıksız çalışma mekanları; vasıfsızlaştırma; aşırı sömürü; hukuk, sağlık, eğitim gibi alanlarda devlet iktidarının kullanımını üzerinden hızlandırılan proleterleştirme süreçleri; esnek iş akitleri, iş mevzuatı ve bunları destekleyen mahkeme içtihadı, buyurma ve denetleme haklarını devlet desteği ile genişletirken, iş gücünün artan arzı; piyasalaştırılan sosyal güvenlik hizmetleri; örgütlenme hakkının inkarı boyutlarına varan yasa ve pratikler ve benzerleri olgu ve düzenlemeler neticesinde kötüleşen emek gücü piyasasının hali de emek gücünün satım koşullarını kötüleştirmektedir.

Artı-değerin temellükü ile gerçekleşen kapitalist birikim süreci ve bunun ifadesi olan saf kapitalist mülkiyet, varlığını, diğerlerinin yanı sıra, artı-değerin temellükünü hukuk terimlerinin kapsamına sokan bir teknoloji olarak iş akdinin etkilerine borçludur. Elinizdeki çalışmada bir eskizi verilen koşullar altında, zor, sadece "iradi olmayan" anlamına gelmemektedir: Daha önce de belirtildiği gibi, zor, bir edimi iradi bir etkinlik görünümüne sokan, hatta iradi bir etkinlik haline getiren harici koşulların tümünü içerir. İş akdi, zorunlu olarak girilen akdi ilişkiler arasında zorun en kesif olarak hissedildiği, kapitalist birikimin dinamiklerinin en açık olarak görüldüğü hukuki biçimdir.

Sonuç yerine

Çalışmanın birinci alt başlığında kutsal bir garantinin yokluğunda sözleşmenin ifasını kaçınılmazlık olarak sunabilmek için iradenin öne çıkarılması gerekliliğinden bahsetmiştik. Borçluyu borcun ifasına mecbur edecek temel sebep borçlunun akdi ilişkiye iradesiyle girmiş olmasıydı. Kimsenin "zorla imzalatılan sözleşmeye uy" gibi

bir emrin meşruiyetini savunamayacağı, zorla imzalatılan sözleşmeye geçerlilik atfedemeyeceği ortadayken, sınıf mücadelesi zorun tanımına kilitlenmekteydi. Çalışma, genelde, piyasanın yarattığı baskının ve özelde, iş sözleşmesinde düzenlenen ilişkinin mekanının (özel alan) ve özgül içeriğinin (buyurma ve denetleme yetkisi) zor içerdiğini ortaya koymaya çalıştı. Bu çabanın bir adım ötesinin, "sözleşmelerin ifasını kaçınılmazlık olarak sunma gerekliliğinin" de sorgulanması olacağı açıktır. Ancak, başka sosyal pratikler oluşmaya başlamadan, bu sorgulama spekülasyon bir fikir çalışması olmanın ötesine gidemez. Oysaki zorun tanımı üzerindeki farkındalık için aynı şey söylenemez; önerdiğimiz tanımın bütünü ile kabul edilmesinin önündeki engel somut üretim ilişkileri olsa bile, bu tanımın sorgulanması, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde çalışma, sağlık, örgütlenme gibi alanlarda "iyileştirici" talepler üretmek için öncelikli koşul olarak görünmektedir. Neticede, sözleşmelerin meşruiyet ve bağlayıcılığı üzerine yazılan hikaye, en çok bu hikayeden istifade edenin duygularına hitap etmektedir, hikayenin tutarlılığının sürdürülmesinden de en çok bu kimseler ve onların organik entelektüelleri istifade edeceklerdir. Öyleyse, işe kapsamı -istediğimiz kadar olmasa da-arttırılmış bir zor tanımı ile başlamak, en azından, makul bir stratejidir.

KAYNAKLAR

- Hunt, A. (1978), *The Sociological Movement in Law*, Philadelphia: Temple University Press.
- Durkheim, E. (1997), *The Division of Labour in Society*, New York: The Free Press. s. 317
- Durkheim, E. (1983), *The Nature and Origins of the Right to Property* S. Lukes ve A. Scull (der.), *Durkheim and the Law*, New York: St. Martin's Press içinde. s. 225
- Durkheim, E. (1958), *Professional Ethics and Civic Morals*, New York: The Free Press.
- Fine, B. (1986) *Democracy and the Rule of Law: Liberal Ideas and Marxist Critiques*, Londra: Pluto Press.
- Hunt, A. (1993) *Explorations in Law and Society: Towards a Constitutive Theory of Law*, Londra: & New York, Routledge.
- Kagarlitski, B. (2008), *Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon* (çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan), İstanbul, İthaki.
- Lewin, M. (2008), *Sovyet Yüzyılı* (çev. Renan Akman), İstanbul, İletişim.
- Lipietz, A. (1987) *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, Londra: Verso.
- Marx, K. (1986) *Kapital I* (çev. Alaattin Bilgi), Ankara: Sol Yayınları.
- Milovanoviç, D. (2003), *An Introduction to the Sociology of Law*, New York: Criminal Justice Press.
- Sayer, A. (1995) *Radical Political Theory*, Oxford: Blackwell.
- Woodiwiss, A. (1990) *Social Theory After Postmodernism: Rethinking Production, Law and Class*, Winchester: Pluto Press.